

Karimova Maftuna Karimberdiyevna,
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
 e-mail: maftuna.karimova.88@inbox.ru

UMUMIY TA'LIM MUASSALARIDA BOLALAR ZO'RAVONLIGI TURLARI VA SHAKLLARI

Annotatsiya. Maqolada ta'lim muassasasidagi zo'ravonlik holatlarining oldini olish, uni aniqlash va tartibga solish bo'yicha normativ hujjatlarni o'rganish va mavjud vaziyatni tahlil qilish orqali umumta'lim muassalarida bolalar zo'ravonligi profilaktikasida ijtimoiy ish kasbi faoliyatining samaradorligini baholash, shuningdek, "keys menejment", "ijtimoiy o'zgarishlar agenti" rollarini tahlil qilish asosida o'rganish hamda umumta'lim muassalarida bolalar zo'ravonligi profilaktikasida ijtimoiy ish xodimining o'rni va rolini oshirishning zamonaviy usullarini takomillashtirish yuzasidan mulohaza yuritiladi.

Tayanch so'zlar: BMT, UNESCO, bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabat, zo'ravonlik, bullying, kiberbullying, tajovuzkorlik, yomon muomala.

Аннотация. В статье оценивается эффективность профессии социального работника в профилактике детского насилия в образовательных учреждениях путем анализа существующей ситуации посредством изучения нормативных документов по предупреждению, выявлению и регулированию насилия в образовательных учреждениях, а также на основе «анализа роли кейс-менеджмента», «агента социальных перемен» и совершенствования современных методов повышения роли социального работника в профилактике жестокого обращения с детьми в общеобразовательных учреждениях.

Ключевые слова: ООН, ЮНЕСКО, жестокое обращение с детьми, насилие, буллинг, кибербуллинг, агрессия, жестокое обращение.

Annotation. The article evaluates the effectiveness of the profession of a social worker in the prevention of child abuse in educational institutions by analyzing the current situation by studying the regulatory documents for the prevention, detection and regulation of violence in educational institutions, as well as "based on the analysis of the role of case management", "agent of social change" and improvement of modern methods of enhancing the role and role of a social worker in the prevention of child abuse in educational institutions.

Keywords: UN, UNESCO, Child Abuse, violence, bullying, cyberbullying, aggression, ill treatment.

Kirish. Barcha bolalarning yashashi, Krivojlanishi, tarbiyasi va ta'lim olishi uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash, ularni zo'ravonlik va zo'ravonlikdan himoya qilish har qanday davlat uchun ijtimoiy siyosatning asosiy vazifalaridan biridir. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik hech qanaqsiga oqlanmaydi va har qanday zo'ravonlikning oldini olish mumkin.

Murakkab va og'riqli tabiatga ega bu muammo yaqin vaqtgacha jahon hamjamiyati tomonidan keng muhokama qilinmagan edi. 2006-yilda nashr etilgan BMTning Bolalarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha Jahon hisoboti nafaqat bolalarga nisbatan zo'ravonlik ko'lamini, balki uning salbiy oqibatlarini ham har tomonlama tahlil qilish bo'yicha birinchi

xalqaro tajriba bo'ldi¹. BMTning bolalarga nisbatan zo'ravonlik bo'yicha Jahon hisobotida ta'kidlanishicha, dunyoda har o'ninchi maktab o'quvchisi maktabda zo'ravonlikka duchor bo'ladi va bu ko'rsatkich yil sayin ortib bormoqda.

Asosiy qism. UNESCOning "Maktabdagi zo'ravonlik va bulling" global hisobotiga ko'ra, har yili dunyo bo'ylab 246 million nafarga yaqin bolalar va o'smirlar maktab zo'ravonligi va bezoriligiga duchor bo'lishadi. Zo'ravonlikdan jabr ko'rgan o'quvchilar ulushi mamlakatga qarab o'quvchilar umumiy sonining 10% dan 65% gacha o'zgarib turadi. 2016-yilda 18 mamlakatda 100 000 nafar yoshlar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, ularning uchdan ikki qismi maktabda haqoratlangan². Yevropa va Shimoliy Amerikada har to'rt yilda bir marta o'tkaziladigan "Maktab yoshidagi bolalarning salomatlik xulq-atvori" bo'yicha so'rov natijalariga (2009–2010-yillarda) ko'ra, so'ralgan 11 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'quvchilarning o'rtacha uchdan bir qismi maktabda zo'ravonlikka duchor bo'lgan, ya'ni janjallarda qatnashgan, ojizlarga ozor bergan yoki bezorining qurboniga aylangan³.

O'zbekistonda bolalarni himoya qilish tizimining tarkibiy qismlari institutsional darajada mavjud bo'lib, bolalarni himoya qilish kompleks normativ-huquqiy baza bilan tartibga solinadi. Jumladan, milliy ustuvor yo'nalishlar 2017–2021-yillar uchun rivojlanishning milliy strategiyasida bayon etilgan bo'lib, 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun barqaror rivojlanish sohasidagi kun tartibi doirasida Barqaror rivojlanish maqsadlarining (BRM) 16.2-sonli bandida "Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning har qanday shakllarini to'xtatish"ni amalga oshirishga o'z hissasini qo'shish nazarda tutiladi⁴.

¹ В 2006 г. на 61-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН Генеральный секретарь ООН представил Доклад независимого эксперта для проведения исследования ООН по вопросу о насилии в отношении детей // http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_ru.pdf.

² Глобальный доклад о положении дел «Насилие и буллинг в школе». ЮНЕСКО, 2016. // <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002469/246970e.pdf>

³ Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья»: международный отчет по результатам обследования 2009/2010 гг. Европейское региональное бюро ВОЗ, 2012. // http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/181972/E96444-Rus-full.pdf?ua=1%20C

⁴ Баркорор ривожланиш мақсадлари (2019 йил). "Болаларга нисбатан зўравонлик". Манбадан

2016-yildan boshlab O'zbekiston bolalarni himoya qilish bo'yicha o'z huquqiy bazasini va amaliyotini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish borasida ahamiyatli ishlarni amalga oshirdi. 2008-yilda qabul qilingan "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun bolaning bolaga nisbatan zo'ravonligining barcha shakllaridan himoya qilinish va oilaviy muhitga bo'lgan huquqlarini belgilab bergan. Himoya haqidagi moddalar bolalarni himoya qilish tizimida faoliyat ko'rsatayotgan tuzilma va xizmatlar uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi boshqa qonunlarga ham kiritilgan. 2019-yilda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi ulkan yutuq sifatida tan olindi. Bundan tashqari, 2019-yilda erkak va ayollarning nikoh yoshlarini 18 yosh qilib tenglashtirish maqsadida (avval nikoh yoshi erkaklar uchun o'n sakkiz yosh, ayollar uchun o'n yetti yosh etib belgilangan edi) Oilaviy kodeks qayta ko'rib chiqildi. Shuningdek, 2016-yildan e'tiboran mahalliy jamoalar miqyosida qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish orqali oilani qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlashga, ijtimoiy ish kasbini rivojlantirishga va voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatlarning oldini olishga bo'lgan e'tibor kuchaytirildi.

Biroq ko'rib chiqilayotgan masala sohalari bo'yicha xilma-xil nashrlarning ko'pligiga qaramay, bugungi kunda umumiy ta'lim sohasida zo'ravonlikni tushunishning ijtimoiy-psixologik muammolari bo'yicha ishlar deyarli yo'q. Umuman olganda, muammoning dolzarbligi va fandagi rivojlanish darajasini tahlil qilish quyidagi qarama-qarshiliklarni aniqlash imkonini beradi:

– umumta'lim muassasasida zo'ravonlik muammosining mavjudligi, ilmiy adabiyotlarda "zo'ravonlik", "tajovuzkorlik", "yomon muomala" tushunchalari o'rtasida aniq farqlanishining mavjud emasligi;

– zo'ravonlikning rivojlanishiga yordam beruvchi omillarning mavjudligi va ularning bolalarga ta'sirini aniqlaydigan tadqiqotlarning yetishmasligi.

Ta'lim muassasalaridagi zo'ravonlik – keng tarqalgan va jiddiy oqibatlariga olib keladigan global muammo. Ba'zi madaniy an'analarda,

куйдаги манзил бўйича фойдаланиш мумкин: <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/violenceagainstchildren> (2019-yil 20-sentyabr holatiga)

ta'lim muassasalarida bolalarning tajovuzkor xatti-harakatlari yoki o'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga og'riq keltirish yoki jismoniy va psixologik choralarni qo'llash me'yoriy "standart amaliyot" deb hisoblanadi.

Biroq zo'ravonlik davomatga, o'quvchilarning bilim olish qobiliyati va motivatsiyasiga, pirovardida ularning o'quv faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Zo'ravonlik tufayli bolalar ta'lim muassasasini muddatidan oldin tark etadilar va shu bilan o'zlarini to'liq ta'lim olish huquqini amalga oshirish imkoniyatidan mahrum qiladilar.

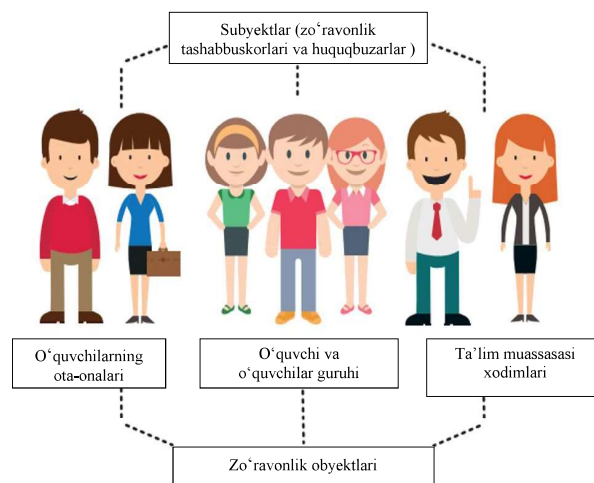
Muammoning kattaligi va murakkabligiga qaramay, ta'lim tizimi zo'ravonlikning oldini olish uchun katta imkoniyatlarga ega. Uning kasbiy va tashkiliy resurslari, ijtimoiy ta'sir doirasi o'zaro hurmat va shaxslararo munosabatlar hamda qo'shma munosabatlarda zo'ravonlikning oldini olishga asoslangan tadbirlar xulq-atvor modelini shakllantirish uchun ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilariga kompleks va tizimli ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Zo'ravonlikning turli xil ta'riflari mavjud. Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) zo'ravonlikni qasddan qaratilgan jismoniy kuch yoki hukmronlikdan foydalanish sifatida belgilab, real yoki tahdid shaklida o'zingiz yoki boshqa shaxs yoki shaxslar guruhiga yetkaziladigan tan va ruhiy jarohat hamda rivojlanish nuqsonlar o'limga olib kelishi mumkin bo'lgan boshqa zararli oqibatlar sifatida tushuniladi⁵.

Zo'ravonlik boshqa harakatlardan qasddan qilinganlik xarakteri bilan farq qiladi. Tasodifiy yiqilish, yo'l-transport hodisasi natijasida olingan jarohatlar hamda jismoniy yoki ruhiy shikastlanish zo'ravonlik hisoblanmaydi. O'z-o'zini himoya qilish uchun kurashda berilgan zarba jismoniy yoki boshqa zarar yetkazish o'z-o'zidan paydo bo'ladigan harakatdir. Agar himoyachi qasddan qilmagan bo'lsa, bunga zo'ravonlik sifatida qarash mumkin emas.

Ta'lim muassasasidagi zo'ravonlik deganda, ta'lim dargohi hududida yoki uning binolarida darslar, tanaffuslar davomida sodir bo'lgan, shuningdek, ta'lim muassasasi tomonidan

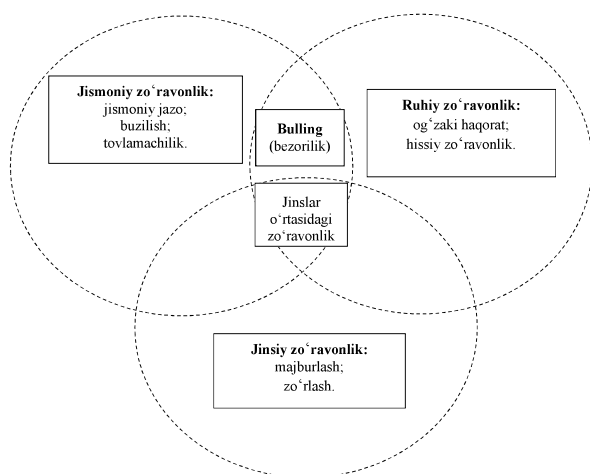
o'tkaziladigan tadbirlarda, darsdan tashqari mashg'ulotlar (ekskursiyalar)da rejalashtirilgan yoki o'z-o'zidan sodir bo'ladigan tajovuz va agressiv harakatlar tushuniladi. Ta'lim muassasasida o'qituvchilar, boshqa xodimlar, o'quvchilar va ularning ota-onalari zo'ravonlik subyektlari bo'lishi mumkin. Yuqoridagi guruhlarining har birining vakili zo'ravonlik harakatlarining tashabbuskori, jabrlanuvchisi yoki guvoh bo'lishi mumkin (1.1-rasm).

1.1-rasm. Zo'ravonlik ishtirokchilari

Ta'lim muassasasida turlariga qarab sodir bo'ladigan zo'ravonlik jabrlanuvchiga nisbatan tajovuzkor harakatlar jismoniy, psixologik (emotsional), jinsiy yoki e'tiborsizlik kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Shuningdek, zo'ravonlikka noto'g'ri fikrda namoyon bo'ladigan har qanday asosda kamsitishni o'z ichiga oladigan munosabat va faoliyat sifatida ham baho berish mumkin. Zo'ravonlik tabiatiga ko'ra, alohida, bir martalik zo'ravonlik harakatlari va tizimli, muntazam ravishda takrorlanadigan, misol uchun, *bulling* kabilarga ajratiladi. Nisbatan yangi, ammo keng tarqalgan zo'ravonlikni ajratish uchun virtual makonda zo'ravonlik shaklining "*kiberbulling*" atamasi ishlatiladi. Ko'pchilikda dominantga muvofiq zo'ravonlik holatlari (uning har qanday shaklida), gender komponenti gender zo'ravonlik bilan ajralib turadi (2-rasmda zo'ravonlikning turlari tasnifi ko'rsatilgan).

⁵ Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. ВОЗ, 2003. // http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf (дата обращения 30.09.2017).

1.2-rasm. Zo'ravonlik turlari

Jismoniy zo'ravonlik – shafqatsizlik va bolaga og'riq beruvchi hamda uning sog'lig'i va rivojlanishiga zarar yetkazuvchi insoniyatga mos bo'lmagan maqsadga yo'naltirilgan boshqa xatti-harakatlar tushuniladi, jumladan:

- bolaga yetkazilgan har qanday tan jarohati yoki og'riq berish (urish, chimchilash, tishlash, kuydirish, bolani bo'g'ish yoki cho'ktirish);
- bolaga tan jarohati yetkazilishiga qarshilik qilmaslik;
- bolani har qanday jismoniy jazolash – tarsaki, kaltaklash, tahqirlash;
- bolani dori yoki boshqa kimyoviy vositalar yordamida zaharlash.

Jismoniy zo'ravonlik jismoniy va ruhiy shikastlanishga, jarohat yoki o'z joniga qasd qilish natijasida yaralanish yoki nogironlikka va hatto vafot etishga olib kelishi mumkin. Shunga qaramasdan, qonunchilikdagi taqiqlar, o'qituvchilar va ta'lim muassasasining boshqa xodimlari ba'zan intizomni saqlash yoxud o'quvchilarni jazolash uchun jismoniy choralarga murojaat qiladi. Bunda ular ko'pincha shapaloq yoki zarbalardan foydalanadilar. Ularni noqulay holatda qolishga majbur qilish, qo'l yoki biror bir narsa bilan itarish, bolalarni burchakka qo'yish kabi ko'rinishlarda ham bo'lishi mumkin. Ta'lim tashkilotidagi o'quvchilarning ko'pchiligi mulkni (kiyim-kechak, o'quv qurollari, shaxsiy buyumlar, telefonlar va boshqalar) va pulni majburan tortib olish kabi tajovuzga duch keladi. Bu asosan bir martalik yoki muntazam pul talab qilish uchun bosim va majburlash, shu jumladan jismoniy kuch bilan repressiya qilish tahdidi, ba'zi ma'lumotlarning oshkor etilishi, mish-mishlar va g'iybatlarning tarqalishi, ya'ni tovlamachilik orqali o'zini namoyon

qiladi. Bunday harakatlar jabrlanuvchiga nafaqat moddiy, jismoniy va ma'naviy azob-uqubatlar (og'riq, qo'rquv, tahqirlash), balki ma'naviy zarar ham yetkazadi.

Jinsiy zo'ravonlik – kattalarning jinsiy ehtiyojlarini qondirish uchun bolalardan foydalanish. Bolani jinsiy foliyatga jalb qilish uchun tahdid, kuch, ayyorlik va ishonchdan foydalanish;

- bola bilan har qanday jinsiy aloqa yoki munosabatlar (kuch ishlatgan holda yoki ishlatmasdan);
- bolani jinsiy aloqaga jalb qiluvchi har qanday xulq-atvor;
- seksual tavsifdagi har qanday xatti-harakatlar – o'yinlar, suhbatlar, foto va video tasvirlarni tomosha qilish;
- seksual g'arazgo'ylik – bolani seksual maqsadda sotish, pornografik foto va videotasvirlarda foydalanish;
- fohishabozlikka jalb qilish.

Emotsional (ruhiy) zo'ravonlik deganda, bolaga lozim darajada e'tibor bermaslik, g'amxo'rlik qilmaslik, qo'llab-quvvatlamaslik, hissiy yaqinlik ko'rsatmaslik tushuniladi. Psixologik zo'ravonlik qasddan shaxsni rad etish, nazorat qilish yoki ijtimoiy izolyatsiya qilish, e'tiborsizlikka va kamsitishga qaratilgan og'zaki va kombinatsiyalangan xatti-harakatlar tizimi.

Psixologik zo'ravonlik masxara qilish, laqab qo'yish (haqoratli, taxalluslar berish) masxara qilish, muloqot qilishdan bosh tortish, guruhdan, o'yindan, sportdan chetlashtirish yoki boshqa voqea, shuningdek, haqorat, qo'pol va kamsituvchi bayonotlar orqali, insonning o'zini o'zi qadrlashi va hurmatiga putur yetkazadigan qasam ichish, uni "arzimas" ekanligiga ishontirish, tengdoshlari yoki butun jamiyat tomonidan rad etilishi yoki uning shaxsiyatining qadrsizlantirilishi orqali namoyon bo'lishi mumkin. Jismoniy va psixologik zo'ravonlik ko'pincha *qo'rqlatish – tahdidlar* bilan boshlanadi, jumladan:

- og'zaki yoki yozma (shu jumladan, elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar orqali);
- jismoniy hujumlar va qo'rquvni uyg'otishga qaratilgan boshqa harakatlar;
- jabrlanuvchini bo'ysundirish, uni har qanday harakatga majburlash.

Qo'rqlatish jabrlanuvchining haqiqiy yoki idrok etilgan kuch nomutanosibligiga asoslangan. Agar

huquqbuzar tegishli javob olmasa, qoida tariqasida, u yana va yana qo'rqitishga murojaat qiladi, bu tizimli bo'ladi.

Bola doimiy ravishda e'tibor va mehrning yetishmasligini his qilib turadi, tahdid va kamsitishlarga duchor bo'ladi va bu o'z qadrigimmatini bilmaslik va o'ziga ishonchsizlikning oshishiga olib keladi, xususan:

- yolg'on, tahdid, qo'rqitish, kamsitish, haqorat qilish, so'kish;
- boladan voz kechish, izolyatsiya qilish;
- noijtimoiy xatti-harakatlarga jalb etish va majburlash;
- bola bajara olmaydigan ishlarni bajarishini asossiz talab qilish;
- bolaning me'yorida rivojlanishiga to'siq bo'luvchi ortiqcha g'amxo'rlik;
- kattalar tomonidan berilgan va'dalarning bajarilmasligi bola ishonch tuyg'usining buzilishi kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Ehtiyotsiz munosabat (befarqlik) – bolaning jismoniy, ruhiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatilishiga olib keluvchi hayotiy ehtiyojlarni qondirilmaligi bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- e'tibor va qarovsiz, xavf ostida qoldirish;
- bola ehtiyojlariga nisbatan befarqlik (ovqatlanishga, tibbiy ko'makka, ta'limga, muloqotga, rivojlanishga bo'lgan ehtiyojlarining qondirilmaligi);
- hissiy yaqinlikning yo'qligi (undan voz kechish);
- mavjud tahdiddan bolani himoya qila olmaslik (istamaslik).

Ekspluatatsiya – boladan o'z manfaati yo'lida foydalanish – og'ir mehnat yoki seksual maqsadda ularni olib chiqib ketish, sotish.

Adabiyotlarda sinonimlar sifatida “zulm” va “nomunosib munosabat” so'zlari ishlatiladigan “bolalarga nisbatan zulm” tushunchasi (ингл. Child Abuse) Butunjahon Sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan 1999-yilda taklif etilgan quyidagi ta'rifga tayanadi⁶:

“Zulm” yoki “bolalar bilan qo'pol muomalada bo'lish” “...bolaning sog'lig'iga, yashashiga, rivojlanishi va layoqatiga amaliy zarar keltiradigan yoki zarar yetkazishi mumkin bo'lgan barcha

turdagi jismoniy va/yoki emotsional salbiy munosabat, jinsiy zulm, ehtiyotsiz yoki befarq munosabat, kommersiya yoki boshqa maqsadlardagi ekspluatatsiya”ni anglatadi.

Demak, xalqaro amaliyotda qabul qilingan “bolaga nisbatan zulm” atamasi o'zida “ehtiyotsiz munosabat” hamda “tashlab qo'yilganlik” (ingl., Neglect) tushunchalarini ham o'zida mujassam etadi.

O'zbekistonda “bolalarga nisbatan zulm va ehtiyotsiz munosabat” tushunchasi, avvalo, qonuniy asosga tayanadi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra, zulm deganda ehtiyotsiz va loqayd munosabatda bo'lish nazarda tutilmaydi.

Zulm va loqayd munosabat quyidagicha ta'riflanadi:

Bolaga nisbatan zulm – bolaning ixtiyoriga zid ravishda yoki uning ko'makka muhtoj holatidan foydalanib, uning shaxsiy daxlsizlik huquqini buzuvchi jismoniy, jinsiy va ruhiy ta'sir ko'rsatishdir. Mazkur ta'rifga binoan, zulmning jismoniy, jinsiy va ruhiy ko'rinishlari ajratib ko'rsatiladi.

Bolaga loqayd munosabatda bo'lish deganda ota-onalar yoki ularni o'rnini bosuvchi kishilar, shuningdek, boshqa shaxslar tomonidan bolalarni boqish, tarbiyalash, sog'lom turmush kechirish sharoitlarini yaratish, to'la ma'lumot olish va shu kabilarni ta'minlashga doir o'z majburiyatlarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik tushuniladi.

Bolalarga nisbatan nолоyiq munosabat zo'ravonlikning quyidagi turlari mavjud:

Zo'ravonlik sabablari

Dastlab bolaga zo'ravonlik namoyon etishning sababi ota-onalarning psixologik og'ishi deb hisoblandi, keyin diqqat ijtimoiy kontekstga ko'chirildi, bundan xatar omili ota-onaning bolaga zo'ravonlik munosabatini shartlovchi qadriyatlar tizimi hamda ijtimoiy yakkalanishda yashirin ekanligi haqidagi xulosa kelib chiqdi. So'ng zo'ravonlikni ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarning buzilgan interfaol ijtimoiy modeli sifatida sharhlashdi.

Keyingi tadqiqotchilar xatar omillarini shaxs, oila va jamiyat darajasida aniqladilar va bir omil emas, balki ularning o'zaro ta'siri bolalar ustidan zo'ravonlik o'tkazishga olib kelishini isbotladilar. Shuningdek, ular u yoki bu xatar omilining

⁶ “Ўзбекистонда болаларни нолойик муносабатдан муҳофаза қилиш тизими” тренинги материаллари асосида. Save the Children (UK), 2003.

mavjudligi zoʻravonlikni namoyon etish degani emas, balki uning paydo boʻlish ehtimoli yoki imkoniyati borligi ekanini taʼkidladilar. Bunda bir necha ijobiy omillarning mavjudligi (ijtimoiy koʻnikmalar, “Men”ning ijobiy identifikatsiyasi va hokazo) xatar omilining taʼsirini kamaytiradi.

JISMONIY ZOʻRAVONLIK BELGILARI:

- koʻkargan, tishlangan, kuygan, chandiqlar joylarning kutilmagan joylarda mavjudligi; boʻgʻish izlari;
- ota-onalar tomonidan qiyin izohlangan lat yeyishlar, jumladan, sinish;
- oʻz-oʻzini past baholash;
- uyga borishga qoʻrqish;
- koʻkargan joylarni bekituvchi kiyim kiyib yurish;
- bolaning oʻzini zoʻravonlik keltirib chiqarganlikda ayblash;
- bola qoʻrqoq, xafa va jahldor boʻlib qolishi;
- urish va turtkilashni oilada tartibni saqlash usuli deb hisoblash;
- kattalar baland ovozda gaplashganda qoʻrquv va hayajonlanishni his qilish va hokazo.

JINSIY ZOʻRAVONLIK BELGILARI:

- jinsiy munosabatlar haqida yoshiga mos boʻlmagan bilimlarga ega boʻlish;
- koʻkarish, qichish, jinsiy aʼzolar sohasida qon mavjudligi;
- yurish va oʻtirishda qiynalish;
- toʻxtovsiz oʻz-oʻzini lazzatlantirish (masturbatsiya);
- bolaning xulq-atvoridagi kutilmagan keskin oʻzgarish;
- xulq-atvorida hirsni qoʻzgʻatuvchi xatti-harakatlarning paydo boʻlishi;
- ishtahaning yoʻqolishi yoki koʻp yeyish;
- uyquning buzilishi, tungi qoʻrquvlar;
- oʻz tanasidan nafratlanish;
- kattalarga nisbatan ortiqcha boʻysunuvchanlik;
- baʼzan oʻz joniga qasd qilish yoki shu haqidagi xayollar bilan kechuvchi chuqur tushkunlik holati;
- uyga borishni istamaslik, uydin qochish;
- huquqbuzarlikka moyillik, dars qoldirish;

- alkogolli yoki giyohvand vositalarni isteʼmol qilish;
- tartibsiz jinsiy aloqa;
- tanosil kasalliklar;
- homiladorlik va hokazo.

EMOTSIONAL (RUHIY) ZOʻRAVONLIK BELGILARI:

- oʻz-oʻzini past baholash, oʻzini hech kim yaxshi koʻrmaydigan, keraksiz deb hisoblash;
- bola ota-onasi uni kamsitayotgan, tanqid qilayotgan, uydin haydash bilan qoʻrqitayotgan deb hisoblashi;
- bola xafa va hayajonlangan boʻlishi;
- jismoniy zoʻravonlikni kutishi;
- nutqiy rivojlanish va tushunishda tutilish;
- mantiqiy fikrlay olmaslik, qoʻyilgan vazifani hal qila olmaslik, sabab va oqibatni qidirishi;
- kattalarga hurmatsizlik va ishonchsizligi;
- tengdoshlariga, aka-uka va opa-singillariga nisbatan tajovuzkorligi;
- himoya sifatida kattalarning xulq-atvorini hamda mustaqilligini namoyon qilishi;
- oʻz joniga qasd qilishga urinishi;
- unga koʻrsatilayotgan yordamning begʻarazligiga ishonchsizligi;
- muvaffaqiyat va xursandchilikni ich-ichidan his qila olmaydi, oʻzini yaxshi hayotga loyiq emas deb hisoblashi va hokazo.

Xulosa. Xorijiy tajribaning asosiy xususiyati shundaki, bolalarni oiladagi zoʻravonlikdan himoya qilish masʼuliyati va funksiyalari ijtimoiy ish mutaxassislari zimmasiga tushadi. Biroq ijtimoiy ishchilar faqat doimiy ravishda qiyin va xavfli hayotiy vaziyatga tushib qolgan oilalar bilan ishlaydi. Bunday hollarda faqat ijtimoiy ish xodimgina aybdorga eng qatʼiy talablarni qoʻyish imkoniyati va toʻliq huquqiga ega⁷.

Chet elda ijtimoiy xodimlar keng vakolatlarga ega. Shuningdek, ushbu mamlakatlarda oilada bolalarga nisbatan zoʻravonlik muammosini imkon qadar hal qilish asosiy vazifa hisoblanadi.

Shunday qilib, xorijiy davlatlarning zoʻravonlikning oldini olish va ularga yordam

⁷ Кошелева А. Д., Алексеева Л. С. Психологическое насилие над ребенком в семье, его причины и следствия // Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие. – Москва: ГосНИИ семьи и воспитания, 2000. – С. 21-69.

ko'rsatish tajribasi bolani tarbiyalash jarayonida ota-onalarga samarali va tezkor yordam ko'rsatishni, shuningdek, moddiy yordamni, turmush sharoitini yaxshilashni, bolaga yordam berishni, ta'lim, ish bilan ta'minlash; oila ichidagi adekvat munosabatlarni saqlashda yordamga muhtoj bo'lgan tezkor javobni nazarda tutadi.

Mamlakatimizda ushbu muammoni hal qilish uchun ta'lim muassasasida bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosini hal qilishga barcha sa'y-harakatlarni yo'naltiradigan boshqa mamlakatlarda sinovdan o'tgan va amalga oshirilgan usul va dasturlardan foydalanish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga doir, bolalar savdosi, bolalar fohishabozligi va bolalar pornografiyasiga taalluqli fakultativ protokolga (Nyu-York, 2000-yil 25-may) qo'shilishi haqida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni.
4. Ким Л., Исаева Д. "Практика социальной работы с детьми и семьями". – Тошкент, 2008.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Москва: АСТ, 2004.
6. Юнг К.Г. Архетип и символ / Перевод: В.В. Зеленский. – Москва: Ренессанс, 1991. – 215 с.
7. Энциклопедия социальной работы. В 3-х томах. Т.1: пер. с англ. – Москва: Центр Общечеловеческих ценностей, 1993.
8. Дегтярев А.В. Семейное насилие. Факторы риска, диагностика, психотерапия // Психология и право. 2012. № 4. – С. 78.
9. Сафонова Т.Я., Сымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми. Помощь детям, пострадавшим от жестокого обращения и их родителям. – Москва, 2001.
10. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. ВОЗ, 2003. // http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf (data obrazeniya 30.09.2017).
11. Лапа В.Г. Видение проблемы жестокого обращения с детьми за рубежом // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2011. № 1. – С. 101.
12. Sammon E. M. (2017). "O'zbekistonda bolalarni himoya qilish tizimi: hozir va kelajakda". UNICEF, Toshkent.
13. Tadjiyeva S., Sabirova D.. "Oila va bolalar bilan ijtimoiy ish". Kurs o'tkazish uchun xrestomatiya. – Toshkent, 2014
14. Ijtimoiy ishchining kasbiy talqini. – Toshkent, 2009.
15. В 2006 году на 61-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН Генеральный секретарь ООН представил Доклад независимого эксперта для проведения исследования ООН по вопросу о насилии в отношении детей // http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_ru.pdf.
16. Глобальный доклад о положении дел «Насилие и буллинг в школе». ЮНЕСКО, 2016 // <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002469/246970e.pdf>
17. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья: международный отчет по результатам обследования в 2009/2010 гг. Европейское региональное бюро ВОЗ, 2012 // http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/181972/E96444-Rus-full.pdf?ua=1%20S
18. Barqaror rivojlanish maqsadlari (2019 y.). "Bolalarga nisbatan zo'ravonlik" // <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/violenceagainstchildren>